

УДК 81'373. 232. 1 (477.7)

Козак Н.І., Водяна Л.В., Похитун Т.А.

РОЗВИТОК ТА ЗМІНА ОНОМАСТИЧНОГО СТАНУ НА ПВДНІ УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема виникнення та розвитку ономастичного стану на півдні України. Показано комплексне дослідження антропонімічної системи зазначеного регіону та представлено причини розповсюдження прізвищ українського, російського, німецького та польського походження.

Ключові слова: ономастика, південь України, антропоніміка, походження, прізвище.

Козак Н. И., Водяная Л. В., Похитун Т. А. Развитие и изменение ономастических особенностей на юге Украины. В статье рассматривается проблема возникновения и развития ономастического состояния на юге Украины. Показано комплексное исследование антропонимической системы указанного региона и представлены причины распространения фамилий украинского, русского, немецкого и польского происхождения.

Ключевые слова: ономастика, юг Украины, антропонимика, происхождение, фамилия.

Kozak N., Vodiana K., Pokhytun T. Development of onomastics in the South of Ukraine. The article deals with the problem of the origin and development of onomastics in the South of Ukraine. Antroponomical comprehensive study of this region is done and the reasons of Ukrainian, Russian and Polish surnames classification are presented.

Keywords: onomastics, South Ukraine, anthroponimics, origin, surname.

Здавна відчувалася зацікавленість учених прізвищами жителів конкретних історико-етнографічних регіонів України. Монографічні дослідження, дисертаційні роботи, наукові статті, написані на сучасному та історичному ономастичному матеріалі, не тільки містять аргументовані висновки і варті спостереження, але й ведуть до наукового обігу нових фактичних матеріалів. Та все ж необхідно відзначити, що українська антропонімія за регіонами досліджена нерівномірно. Не однаковою мірою вивчені окремі типи антропонімів, їх територіальне поширення в різні історичні періоди. Комплексно досліджена антропонімічна система Закарпаття у докторській дисертації та інших працях П. Чучки, вивчалися прізвища Середньої Наддніпрянщини (І. Сухомлин), Бойківщини (Г. Бучко), Лемківщини кінця

XVII – поч. XIX ст. (С. Панцьо), Буковинського Придністров'я (Л. Гарновецька), Верхньої Наддністрянщини (І. Фаріон), Гуцульщини (Б. Близнюк), Середнього Полісся (І. Козубенко), північного Степу (Т. Марталого), Лубенщини (Л. Кравченко), Опілля (Г. Панчук), Донеччини (Г. Кравченко), Українського Придунав'я (О. Медведєва) [3:12;2]. Не існує ґрунтового дослідження прізвищ на Півдні України.

Вивчення ономастичної системи цього регіону XIX– XXI ст. дозволяє простежити живий ланцюг творення ідентифікаційних засобів особи і виявити стан антропонімійної народної системи до моменту і в момент її адміністративно-юридичного нормування. Це важлива й актуальна проблема для сучасної української лексикології [4:69].

Результати архівних досліджень перепису населення початку XIX ст. та за останні роки дають наступне: значною частиною антропонімікону нашого регіону стали такі українські прізвища, як Бушмака, Гупал, Гупало, Кічак, Кіщак, Козак, Кищак, Кришень, Кундера, Манджула, Пандай, Панікар, Судас, Хопта, Чамара, Шандра, Шіваненко, Шудря, Шудрак та багато інших. Всі вони не піддаються витлумаченню на власне слов'янському ґрунті, але легко й переконливо вмотивовуються твірними основами з санскриту. Упродовж майже тисячоліття, починаючи з VI ст. до н.е., існувала колись Боспорська держава, до якої входили численні сіндо-меотські, тобто індоарійські племена, частина яких у II тисячолітті до нової ери вирушила до Індії, а частина лишилася, взявши участь в етногенезі балтійських і слов'янських народів. Санскрит допомагає по-новому поглянути на деякі українські реалії, скажімо, на ті ж імена й прізвища. Компонент -вір (-бир), наявний у деяких українських прізвищах, таких, як Балвір, Бальвір, Балбир, Балбиренко вказує на їх індійське походження. В індійській міфології – старший брат бога Крішни, ім'я його означає "могутній герой". Крішна мав ще одне ім'я – Гопал, Гопало. Саме ім'я Крішна на санскриті означає "Чорний", а в представників Південної України побутовали імена Черня, Чорниш, Чорнята, Чернега, від яких утворилась ціла низка сучасних українських прізвищ. З іншого боку,

утворилися імена Білан, Білаш, Біляк, які також ставали основою для багатьох українських прізвищ.

Прізвища Шарко, Шарій, Шаровський, Шарченко, Шаровара мають за основу слово "шара", яке в санскриті означає – "очерет", "комиш". Оскільки саме з очерету робилися стріли, то з часом слово прибрало значення "стріла". У цьому значенні воно утворює різні терміни, переважно військові: шарасана – "лук", шарадгі – "сагайдак", "колчан", шаравара – "сагайдак", а також "щит", "панцир", бо, очевидно, й щити колись робилися з очерету. Проте прізвище Шаравара може тлумачитися і як Стрілець, виходячи з того, що в тому ж санскриті "вара" виступає і в ролі суфікса, тотожного українським суфіксам на означення діяча. Українське прізвище – Рева за своїм походженням також індійське, бо в санскриті ім'я Рева, що означає "багатство", належало діду Бальдева (Кришни).

Другий стан давньоіндійського суспільства, із якого походили воєначальники й царі, також залишив пам'ять про себе в українських прізвищах [3:98]. Із санскритським словом кшатр – "сила", "влада" поріднене наше "цар", наявне в численних давніх та сучасних українських прізвищах – Царенко, Царьков, Царко, Царик, Царченко, Царук, Царчук. В українських прізвищах відбито й четверту верству давньоіндійського суспільства – шудрів: Шудра, Шудрак, Шудренко, Шудрик, Шудриненко, Шудрикович, Шудриковський, Шудриченко. Близькі до шудрів за соціальним статусом чамари – "чинбарі", "шкірники", велика етно-кастова спільнота в давній, середньовічній і теперішній Індії. Це напрочуд близьке до українського чинбар – "шкірник", "швець".

Результати дослідження є доказом того, що значна кількість прізвищ на півдні України має німецьке, єврейське, польське походження та ін.

Південь України заселявся на багатонаціональній основі. Тут взаємодіяли етнічні групи різних рівнів соціально – економічного розвитку, різних культурно-господарчих типів. Інтенсивне заселення цієї території розпочалося в 60–70 рр. XVIII ст. і відбувалося в першу чергу за рахунок внутрішньої колонізації

з переважаючою роллю українського населення. Але внутрішня колонізація стримувалась кріпосничими порядками, що господарювали в Російській імперії, тому керівники вирішили використати фактор зовнішньої колонізації. Саме вона сприяла появі на півдні України сербів, греків, євреїв, болгар, німців, шведів, французів.

Необхідно також вказати на наступні факти з історії іноземної колонізації Росії в XVIII ст., так як вони мали важливе значення для етапу колонізації на поч. XIX ст. 4 грудня 1762 року Катерина II ініціювала звертання до всіх іноземців, за виключенням євреїв, що спонукало їх переселятися до Росії. Однак в ньому не було конкретних пропозицій та гарантій для переселенців. Тому 22 липня 1763 р. був виданий спеціальний маніфест, в якому відзначались права і пільги для майбутніх переселенців. Іншим законодавчим актом створювалась в Петербурзі канцелярія опікунства над іноземними поселенцями, яку очолив граф Григорій Орлов. Спеціальна інструкція передбачала забезпечення канцелярією відповідного прийому іноземцям. До її компетенції належали тільки ті іноземці, які бажали поселитися в Росії назавжди. Набір колоністів для поселення в Росії доручався російським дипломатичним агентам, які отримували спеціальні пояснення Колегії іноземних справ. Рішення цієї задачі було доручене послам князю Довгорукову в Берліні, Остерману в Стокгольмі, Воронцову в Лондоні, Гроссу в Гаазі, а також активним підтримувачам іноземної колонізації Росії – послам Смоліну в Регенсбурзі і Мусіну-Пушкіну в Гамбурзі. Але з задачею впоратися було достатньо важко, тому до справи почали заохочуватися спеціальні люди з місцевого населення. Ними ставали люди різних станів та професій, в тому числі знатні люди. З ними підписувався договір, і вони повинні були притримуватися спеціальних правил: не обіцяти переселенцям нічого більше окрім зазначеного в маніфесті і проти російських законів; включати статтю, що вимагала від майбутніх колоністів попередніх грошових вкладів як плату за майбутні витрати. Їм дозволялось заключати з колоністами додаткові умови відносно їх власних доходів. За це так названі "вербовщики"

отримували певні десятини землі, а також право на безподатковий продаж товарів, виготовлених колоністами, на протязі 10 років. Їм також дозволялося засновувати поселення колоністів й керувати ними. Отже, в цілому, вони мали достатньо вигідні для себе умови, щоб й надалі усіма силами заохочувати німецьке населення на переїзд. Звичайно, під впливом пропаганди швидко росла кількість людей, згідних на переїзд в Росію. Така втрата робочих рук і населення, звісно, викликала занепокоєння у керівників Австрії, Пруссії, Іспанії, Франції, Швеції, які негайно почали приймати необхідні антиеміграційні міри. Більш того, ці країни намагалися повернути своїх підданих, тому набір переселенців відбувався надзвичайно обережно.

В 1766 р. російське керівництво оголосило про зупинку закликів колоністів для того, щоб надати прибулим всі необхідні умови для проживання.

Відомо, що після російсько-турецьких війн 1768–1774 і 1787–1791 рр. до Росії перейшли значні території між Південним Бугом та Дніпром. Росія отримала важливий вихід до Чорного моря, а невдовзі царським указом від 1783 р. до Росії було приєднане Кримське ханство.

Спеціалісти вважають, що колонізація півдня України починається з переселення сюди в кінці 80-х років XVIII ст. меннонітів – послідовників голландського релігійного проповідника С. Менно. Немало прихильників його вчення було серед німців. Спочатку їх селили біля Дніпра на ос. Хортиця, де вже в 1790 р. було засновано 8 колоній. Потім в 1803 р. їм були надані землі, і в 1822 р. існувало вже 23 колонії. Відповідно підрахункам В.М. Кабузана, динаміка німецького переселення в Новоросію виглядала так: на к. XVIII ст. – 5,5 тис людей, 1815 р. – збільшення німецького більш ніж в 8 раз, 1857 р. – збільшення в 25 раз. Якщо в 1795 р. в Херсонській губернії кількість німецьких колоністів складала 0,8% всього населення, то в 1857 р. – уже 3,9%, а в одеському регіоні – навіть 12%.

Організоване заснування перших німецьких колоній в Причорномор'ї проходило в 3 етапи в роки 1803–1806, 1808–1811 і 1814–1825 рр. Незабаром виникли такі групи колоній як

Гросс-Лібентальська (біля Одеси), Цюрихстальська (Феодосія), Нойзатська (Сімферополь), Молочанська, Глюкстальська, Березанська та колонії біля Маріуполя.

Утворення німецьких колоній на півдні України, починаючи з 1803 р. (в багаточисленній літературі саме цей рік вказується як дата заснування більшості колоній), вплинуло на формування ономастичної системи зазначеного регіону. Насправді, заснування колоній між ріками Буг і Тілігул відбувалося в кілька етапів [1:41].

Починаючи з 1899 року, популярними прізвищами в німецьких колоніях були:

Lunsch, Redmann, Zoller, Gall, Lennik, Zottnick, Bart, Horst, Frank, Trautmann, Schuler, Serr, Götz, Mehrer, Schweigert, Munsch, Baumgärtner, Kühler, Gottschal, Christmann, Schmierer, Sonnenfeld, Strecker, Schmautz, Heinle, Schorzmann, Zimmermann, Will, Metzger, Kaieler, Rückkehr, Hilz, Moos, Höffner, Schneider, Keiser, Dide, Kurz, Esslinger, Hörsch, Borbus, Moser, Rennich, Klündt, Strasser, Kerner, Bequingnolle, Bömcher, Ackermann, Stoller, Rennich, Ablass, Lutz, Schöck, Mann, Bettger, Schwertfeiger, Wetzler, Grotz, Beutelspacher, Blum, Birkle, Kessler, Schlichter, Kiemele, Allerding, Osswald, Fauser, Hörner, Denneng, Weikum, Renz, Ottenbacher, Schindler, Geiger, Rompel, Kogler, Wenz, Hoffmann, Schwenk, Maser, Hartwik, Kohl, Landsmann, Schröder, Scheff, Zierer, Fischer, Schönbauer, Zweigardt, Pfister, Methbrauer, Schlächter, Reder, Schmelzer, Fuller, Häubner, Tucher, Ziecher, Eckschmied, Preissler, Hammerschmied, Roster, Kessler, Zinner, Molder, Prettelmeier, Sager, Zimmler, Kräuter, Lachner, Hennich, Neugebauer, Poimann, Beck, Müller, Hinsch, Hess-Feske, Steinhilber, Christoph, Pudwill, Engel, Waade, Bischler, Schulmann, Geier, Pilatus, Blumenau, Kämpf, Barbe, Ritter, Lämmle, Lissmann, Weber, Sipple, Wettstein, Kühn, Nagel, Frick, Schwenk, Herschelmann, Vesser, Beitelspacher, Hamann, Gieser, Grauser, Gottlieb, Renz, Osswald, Schindler, Kluckas, Denneng, Schäufele, Schlichter, Köpplin, Pracht, Neth, Witulskij, Diehl, Härter, Höfner, Horsch, Schweigert, Disterheft, Moser, Beck, Roll, Pfaff, Schützele, Kundert, Pastian, Reichert, Neumüller, Bröckel, Jauch, Anderst,

Becker, Schop, Büber, Bauer, Fischer, Stappe, Gottschalk, Paret, Zimbelmann, Wall, Fried, Reich, Dägele, Keck, Levi, May, Kühler, Zoller, Klein, Pose, Schmierer, Ebel, Hantzsch, Vaatz, Barth, Lenik, Widemann, Pützdorf, Königszell, Bergmann, Berthold, Burkhard, Dietrich, Eberhardt, Eckhart, Engelhard, Gerhard, Gottbald, Friedrich, Hartwig, Heidenreich, Heinrich, Abel, Abisch, Apelt, Leiz.

Отже, серед досліджуваних прізвищ на півдні України українського, російського, німецького, польського, тюркського походження та ін., значну кількість посідають прізвища українського, російського, німецького, польського походження.

Спочатку серед німецького населення, які заселили колонії, звичайно, переважали майже на 99% німецькі прізвища, але з часом в документах почали фіксуватися дані про прізвища українського, російського та польського походження.

Причини:

- природна асиміляція;
- русифікація 1920-30 рр., що унеможлиблювала в деякій мірі вільний вибір прізвищ;
- Велика Вітчизняна війна, що стала поштовхом масової зміни німецьких прізвищ на російські (українські).

Популярними прізвищами німецького походження на півдні України в наш час залишаються : Schatz, Lichtenstadt, Hoffmann, Korb, Mann, Bittermann, Miller, Nahmann.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мірошниченко Н. З історії німецьких колоній Миколаївщини // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. Миколаїв, 2005. – С. 20-28.
2. Німці в Україні; 20-30-ті рр. XX ст.: 3б. док. держ. архівів України. – К., 1994. – 243 с.
3. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наукова думка, 1966. – 214 с.
4. Bachmeister A. Germanistische Kleinigkeiten: Alte Familiennamen. – Stuttgart, 1970. – 677 S.